

УДК 657.1

Мардус Н.Ю.кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічного аналізу та обліку
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»**Мардус О.О.**студент
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ПРИБУТОК» І ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ АСПЕКТІВ УПРАВЛІННЯ НИМ

У статті розглянуто теоретичні і методичні підходи до формування категоріально-понятійного апарату визначення прибутку. Досліджено поняття «прибуток», яке базується на великій кількості думок економістів-науковців, і обґрунтовано, що прибуток є складною соціально-економічною категорією. Встановлено, що існування суперечностей у визначенні поняття «прибуток» полягає у наявності різних поглядів на об'єкт дослідження з позиції управління ним.

Ключові слова: прибуток, управління, дохід, витрати, фінансовий облік, звітність.

Мардус Н.Ю., Мардус О.О. ФОРМИРОВАНИЕ ПОНЯТИЯ «ПРИБЫЛЬ» И ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОСНОВНЫХ АСПЕКТОВ УПРАВЛЕНИЯ ЕЮ

В статье рассмотрены теоретические и методические подходы к формированию категориально-понятийного аппарата определения прибыли. Исследовано понятие «прибыль», которое базируется на большом количестве мнений экономистов-ученых и обосновано, что прибыль является сложной социально-экономической категорией. Установлено, что существование противоречий в определении понятия «прибыль» состоит в наличии разных взглядов на объект исследования с точки зрения управления им.

Ключевые слова: прибыль, управление, доход, расходы, финансовый учет, отчетность.

Mardus N.Yu., Mardus O.O. FORMATION OF THE CONCEPT "PROFIT" AND DETERMINATION OF THE MAIN ASPECTS OF ITS MANAGEMENT

The article considers theoretical and methodological approaches to the formation of a categorical-conceptual apparatus for determining profit. The concept of "profit" is studied, which is based on a large number of opinions of economists-scientists. It is justified that profit is a complex socio-economic category. It is established that the existence of contradictions in the definition of the concept of "profit" consists in the availability of different views on the object of research from the point of view of its management.

Key words: profit, management, income, expenses, financial accounting, reporting.

Постановка проблеми. Прибуток – це поняття, розуміння якого далеко виходить за межі економічного його розуміння. Він є визначальним критерієм ефективності господарювання.

Прибуток у ринкових умовах господарювання є основним джерелом соціальних благ, оновлення виробничих фондів, джерелом забезпечення самофінансування і зміцнення суб'єкта господарювання в умовах конкуренції на ринку. Рівень прибутку є сигналом про необхідність упровадження управлінських заходів щодо зменшення собівартості продукції, нарощування обсягів виробництва та реалізації, зростання якості, впровадження інноваційних процесів, розширення асортименту виготовленої продукції (робіт, послуг), доцільності змін у ціновій політиці тощо. Все це обґрунтовує актуальність дослідження теоретичних і методичних підходів до формування прибутку підприємства і визначення основних аспектів управління ним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі існує широкий спектр теоретичних обґрунтувань і методичних підходів до сутності прибутку. Вагомий внесок у розроблення наукових основ теорії прибутку зробили такі зарубіжні вчені, як К. Маркс, Ж.Б. Сей, Й. Шумпетер, Ф. Найт, С. Нікбахт, Д. Рікардо, С. Росс, П. Самуельсон, А. Сміт, Е. Хелферт, В. Кодацький, М. Коробов, В. Опарін, М. Павлишенко, А. Пересада, К. Павлюк та інші.

Особливої уваги у дослідженні питань щодо управління прибутком заслуговують праці таких вчених,

як І. Бланк, А. Гончарук, Г. Кірейцев, І. Кравченко, Л. Лігоненко, А. Мазаракі, С. Мочерний, А. Поддєрьогін, С. Покропивний, Ю. Субботович, А. Турило, Н. Ушакова Є. Бойко, Ф. Бутинець, О. Василик, С. Голов та інші автори.

Проте відсутність однаковості у визначенні поняття «прибуток» породжує виникнення проблем у практичній діяльності щодо формування прибутку та управління ним. Для вирішення цієї проблеми у статті було досліджено і систематизовано основні сучасні теоретичні і методичні підходи до визначення прибутку з метою формування поняття «прибуток» і основних аспектів управління ним.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретичних і методичних підходів до формування і визначення прибутку в контексті розвитку історичних шкіл і наявності різних поглядів на об'єкт дослідження з погляду управління ним.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує також думка, що необхідно розмежувати теоретичні концепції, що розкривають економічну сутність прибутку. Здебільшого теоретично-методичні підходи до дослідження прибутку базуються на історично-ретроспективному аспекті. У науковій літературі вони визначаються як сутнісні підходи, тобто вони проявляються у теоретичному дослідженні прибутку як економічної категорії.

Іншим практичним аспектом є дослідження прибутку з погляду методичних і практичних підходів, що об'єднують кількісні (розрахункові) підходи до визначення розміру прибутку.

Розуміння прибутку з позиції сутнісного підходу враховує його історичний характер, оскільки концепція прибутку зазнавала значних змін та розвитку.

Вивчаючи прибуток в історичному аспекті, потрібно зазначити, що розвиток теорій прибутку здійснювався за різними напрямками.

Так, меркантилісти (Т. Мен, Д. Юм, Ж. Кольбер) XV–XVII ст. вважали, що прибуток є нееквівалентним обміном, який забезпечує сферу обігу, а не сфера виробництва, і виглядає як переважання експорту над імпортом (за більш високими цінами, ніж усередині країни), що забезпечує зростання прибутку.

Автори теорії факторів виробництва стверджували, що прибуток є платою підприємцю за ризик, за його послуги, за вкладений у виробництво капітал (як фактор виробництва), а також за виконання організаційно-економічних функцій. В основу цього напряму покладено погляди Ж.Б. Сея, Й. Шумпетера, Ф. Найта, які стверджували, що прибуток є винагорода підприємця за підприємницькі здібності, за підприємницьку діяльність, за прийняття ним управлінських рішень [2].

Згідно з дослідженнями теорій щодо визначення прибутку, теорію прибутку маржиналістів та неокласичну об'єднано у факторні теорії, які належать до теорій компенсаторних. Основними авторами, що визначали прибуток як вартість капіталу і як сукупний дохід підприємця від усіх факторів виробництва були К. Менгер, Ф. Візер, О. Бем-Баверк, А. Маршалл, Дж.Б. Кларк, Л. Вальрас, В.С. Дживонс та інші [3]. Автори цієї теорії були прихильниками трактування прибутку як результату ефективного поєднання факторів виробництва, при цьому, згідно з теорією фірм, максимальний прибуток отримується у разі рівності граничних витрат і граничного доходу.

Послідовниками компенсаторних теорій прибутку вважаються такі науковці, як І.А. Бланк, Г.В. Савицька, Н.В. Зінченко, які вважають, що формування і визначення прибутку полягає в отриманні додаткового капіталу (втіленого у грошовій формі чистого доходу підприємця на вкладений капітал) як винагороди за ризик здійснення підприємницької діяльності, який є різницею між сукупним доходом і сукупними витратами у процесі здійснення підприємницької діяльності» [4–6].

К. Макконел, С. Брю вважають джерелом отримання прибутку ефективно поєднання факторів виробництва та оплати за ризик (діловою репутацією, часом, працею та вкладеними коштами). Ці теоретичні підходи є підґрунтям до розрахунку прибутку з погляду отриманого доходу суб'єкта господарювання, який збільшує власний капітал і є платою за ризик здійснення техніко-економічної діяльності.

Дж. Робінсон, Е. Чемберлін, П. Самуельсон пояснювали джерело отримання прибутку в умовах монополістичної конкуренції. Згідно з їхньою теорією (монополістичної конкуренції) прибуток виникає через недосконалість ринку, слабкість конкуренції і можливість підприємств утримувати монополійні переваги, що досягаються, зокрема, шляхом упровадження інновацій. Автори цієї теорії вважали, що прибуток є монополістичним доходом, який виникає під час застосування науково-технічних досягнень, а під монополією мали на увазі інноваційну монополію. На думку представників цих теорій, за межами монополії прибутку не існує, а є лише доходи підприємців як винагорода за їх підприємницьку діяльність [3].

Особливої уваги заслуговує визначення прибутку з погляду трудової теорії вартості, основними авторами якої є К. Маркс, Ф. Енгельс. На їх думку, прибуток є перетвореною формою додаткової вартості, що створюється вирахуванням із продукту праці робітників на користь підприємця (неоплачена праця найманих працівників). К. Маркс вважав, що прибуток являє собою перетворену форму додаткової вартості, а додаткова вартість дорівнює перевищенню отриманої грошової суми над авансованою сумою капіталу [7, с. 13]. Він визначив капітал як самозростаючу вартість, накопичення неоплаченої праці найманих робітників [8, С. 337]. К. Маркс стверджував, що «додаткова вартість, представлена як породження всього авансованого капіталу, набирає перетвореної форми прибутку» [8, с. 246].

Фізіократи (Ф. Кене, В. Мірабо, Ж. Тюрго) у XVIII ст. стали авторами концепції «чистого продукту», згідно з якою зазначали, що землеробство є істинним джерелом «чистого продукту» – «багатством, яке формує дохід нації і є продуктом, який залишається після сплати усіх видатків з доходу, що отримується із земельних володінь», зазначивши, що праця у сільському господарстві «є єдиною працею, яка виробляє понад те, що йде на її оплату» [8, с. 171].

Розвивають функціональний напрям технологічної та інноваційної теорії, які основною характеристикою прибутку вважають інноваційний аспект. Прихильниками цієї теорії стали А. Бабо, Й. Шумпетер, П. Самуельсон. Згідно з цією теорією, в основі досягнення прибутку завдяки ініціативі лежать чотири фактори: запровадження інновацій, взаємозв'язок «ризик – прибуток»; раціональне використання коштів у межах виробництва; врахування майбутньої заборгованості. Так, сутність цих теорій полягає у поясненні прибутковості, вищої за середній рівень, як результату застосування новітніх методів виробництва й нововвведень. Через новітні методи управління, маркетингу, сучасні програми фінансування та обліку підприємства нарощують обсяги продажів удосконалених або нових товарів, зменшують витрати на їх виробництво. Саме це і породжує різницю між існуючими цінами і витратами, зниження яких і формує прибуток [1].

У зв'язку з тим, що Україна тривалий час перебувала у складі СРСР, де економічна теорія базувалася на поглядах К. Маркса, значна частина вчених у своїх поглядах щодо визначення сутності прибутку апелювали саме до постулатів його трудової теорії, яка розглядає прибуток як частину додаткової вартості. Капітал, що його авансує підприємець, через експлуатацію найманої праці породжує додаткову вартість, яка і перетворюється на прибуток, що безоплатно привласнюється власником засобів виробництва [2].

Сучасні вчені В.І. Блонська та І.О. Вужинська у своїх працях адаптують трудову теорію прибутку до нинішніх умов господарювання. Вони стверджують, що прибуток – перетворена похідна форми додаткової вартості, яка з кількісного аспекту є різницею між ціною продажу товарів і витратами капіталу на їх виготовлення. Адже незаперечним фактом є те, що кількісно прибуток відображається як різниця між ціною товару та витратами на його виготовлення, однак учений цілком доречно зауважує, що прибуток відображає перетворену похідну форму додаткової вартості [9, 10].

С.В. Мочерний визначає прибуток як «перетворену форму додаткового продукту й додаткової вартості, яка виражає відносини між власниками засобів

виробництва і найманими працівниками з приводу його створення і привласнення» [10].

Неоінституціоналісти (Р. Марріс, Г. Саймон) стверджували, що прибуток та його максимізація вже не є головною метою підприємства. Прибуток не є критерієм оцінки діяльності фірми, адже менеджери і власники мають різні цілі [11].

Також багато авторів (М.Т. Білуха, В.В. Іваненко, Н.М. Грабова, А.М. Мороз, В.С. Стельмах та інші) розглядали прибуток, який базується на розрахунковому підході.

У розрахунковому підході до визначення прибутку за основу беруться методичні підходи до визначення фінансових результатів (прибутку/збитку).

Фінансовий результат визначається за кожним видом діяльності шляхом зіставлення доходів і витрат звітного періоду.

Фінансовий результат визначається, виходячи із принципу нарахування та відповідності доходів і витрат, за яким для визначення фінансового результату зіставляються доходи звітного періоду з витратами, здійснюваними для одержання цих доходів, у тому звітному періоді, коли вони відбулися.

Проте виявлено, що між фахівцями у галузях обліку, фінансів, економіки та юридичних наук немає однозначності щодо визначення сутності поняття «фінансовий результат», але ми схиляємося до думки, що можна виділити певні ознаки, за якими згрупуються думки науковців щодо сутності фінансових результатів:

- результат зіставлення доходів та витрат підприємства (Ф.Ф. Бутинець, А.Г. Загородній і Г.Л. Вознюк, Н.М. Ткаченко, В.М. Опарін, Л.М. Худолій);
- приріст чи зменшення капіталу (С.Л. Лондар і О.В. Тимошенко, А.Г. Загородній і Г.Л. Вознюк);
- вираження у формі прибутку або збитку (Ф.Ф. Бутинець, А.Г. Загородній і Г.Л. Вознюк, А.Д. Мочерний, М.С. Пушкар, Н.М. Ткаченко, В.М. Опарін, Л.М. Худолій, М.С. Чебанова, С.С. Василенко);
- підсумки (результат) діяльності (Р.В. Скасюк, М.С. Пушкар) [12].

Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про доходи підприємства та її розкриття у фінансовій звітності визначені стандартами бухгалтерського обліку, відповідно до яких дохід визнається під час збільшення активу або зменшення зобов'язання, що зумовлює зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків учасників підприємства) за умови, що оцінка доходу може бути достовірно визначена, тобто фінансовий результат діяльності підприємства виражається у зміні величини його власного капіталу за звітний період.

Згідно з НП(С)БО 1, прибуток – це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати. А збитки – перевищення суми витрат над сумою доходів, для отримання яких здійсненні ці витрати.

Статтею 134 Податкового кодексу України передбачено, що прибуток визначається шляхом зменшення суми доходів звітного періоду на собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг та суму інших витрат звітного податкового періоду.

Розрахункові підходи під час визначення прибутку у міжнародній фінансовій практиці реалізуються, базуючись або на фінансовій, або на фізичній концепції капіталу. Відповідно до першої прибуток вважається отриманим, якщо фінансова (грошова) сума чистих активів наприкінці періоду перевищує

фінансову (грошову) суму чистих активів на початку періоду після вирахування всіх розподілів і внесків власників протягом періоду, відповідно до другої – якщо фінансова продуктивність або операційна здатність компанії в кінці періоду перевищує фізичну продуктивність на початку періоду після вирахування всіх розподілів і внесків власників протягом періоду [1].

Враховуючи різноманітні розрахункові підходи до визначення прибутку, можна виділити такі його основні риси: прибуток є результатом діяльності підприємства за певну дату від комплексної діяльності (операційної, фінансової та інвестиційної); прибуток (чистий прибуток) підприємства – це та частина, яка залишається у підприємстві після відрахування усіх відрахувань; прибуток є вартісним показником, вираженим у грошовій формі [12].

На основі вищезазначеного можна сформувати комплексне визначення прибутку як результату всієї господарської діяльності господарюючого суб'єкта.

Проте необхідно відзначити, що реалізація розрахункового підходу відбувається в розрізі визначених видів обліку: фінансового, податкового та управлінського, які відрізняють трактування прибутку, методу його розрахунку та способів його подальшого використання. Так, для потреб фінансового обліку визначення прибутку і методика його розрахунку регламентується загальнодержавними нормативними актами (законами, стандартами тощо) для потреб інформування внутрішніх і зовнішніх користувачів.

Метою визначення прибутку з погляду фінансового обліку є інформування зовнішніх користувачів про діяльність підприємства у вигляді фінансової звітності, у якій узагальнено найбільш важливі показники фінансових результатів діяльності підприємства, представлені у формі № 2 фінансової звітності «Звіт про фінансові результати» (сукупний дохід), де відображаються інформація про валовий прибуток (збиток), фінансовий результат від операційної діяльності, фінансовий результат до оподаткування та чистий фінансовий результат. До того ж, у Звіті про фінансові результати (сукупний дохід) відображається інформація про сукупний дохід, що дає змогу аналізувати зміни у власному капіталі підприємства.

З погляду податкового обліку прибуток є базою оподаткування, розрахунок якого регламентується Податковим Кодексом України. Відповідно до Податкового кодексу України прибутком вважається сума валових доходів, скоригована відповідним чином для потреб оподаткування.

Особливо важливим для потреб управління прибутком є управлінський облік, де об'єктом управління є фактори, що мають вплив на прибуток і на його динаміку. Ця інформація необхідна керівництву для прийняття управлінських рішень, а тому підприємство може самостійно визначати перелік тих доходів і витрат, які включаються до розрахунку прибутку, виходячи з потреб і завдань управління тощо. Порядок визначення прибутку визначається внутрішніми методичними підходами до розрахунку не тільки у масштабі підприємства, а і в більш дрібних складниках для потреб вищого керівництва з метою прийняття управлінських рішень, бізнес-напрямів тощо.

Отже, узагальнюючи теоретичні і методичні підходи до визначення прибутку підприємства, можна дійти висновку, що розрахунковий підхід доцільно визначати як результативний показник діяльності

підприємства, що дорівнює різниці між отриманими доходами і витратами, що супроводжували їх, за певний проміжок часу.

Висновки з проведеного дослідження. З наведеного вище можна дійти висновків, що поняття прибутку завжди було дискусійним, що підтверджується наявністю значної кількості теорій щодо його визначення та джерел формування.

Дослідивши теоретичні і методичні підходи до визначення прибутку, бачимо, що науковці у своїх працях під час визначення прибутку були прихильниками різних теорій у їх еволюційному прояві і джерелом прибутку розглядали працю (прихильники трудової теорії вартості), капітал, землю, підприємницькі здібності, технічні та інноваційні нововведення, ризики ведення діяльності та інші джерела тощо. Таким чином, даючи визначення прибутку підприємства, необхідно поєднувати теоретичні (сутнісні) та методичні (розрахункові) підходи до визначення прибутку з метою розуміння його формування щодо цілей управління. На думку авторів, нинішні ринкові теоретичні і методичні підходи до утворення прибутку й управління ним повинні набути нового розуміння й орієнтувати суб'єктів господарювання на збільшення прибутку за рахунок зниження собівартості продукції і підвищення продуктивності праці.

Отже, поняття «прибуток» потребує комплексного розуміння як виражений у грошовому еквіваленті дохід суб'єкта господарювання за вкладений капітал та ризики ведення діяльності, який розраховується як різниця між отриманими доходами та понесеними витратами за певний проміжок часу і залежно від потреб користувачів може змінювати своє розуміння і форму.

Отримане в результаті дослідження комплексне розуміння прибутку дасть можливість цілеспрямовано управляти ним з метою зростання ефективності господарювання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Криклій О.А. Управління прибутком банку [Текст] : монографія / О.А. Криклій, Н.Г. Маслак. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. 136.
2. Висока О.Є. Економічна сутність прибутку та концепції його формування [Текст] / О.Є. Висока // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. 2010. № 17. С. 35–41.
3. Кривошея-Гулько І.О. Теоретико-методологічні аспекти дослідження сутності поняття прибутку [Текст] / І.О. Кривошея-Гулько // Агроінком. Науковий журнал. 2010. № 10–12. С. 1–9.
4. Кальмук Н.В. Управління прибутком підприємства в сучасних умовах [Текст] / Н.В. Кальмук, С.Г. Дуда // Науковий вісник КПТУ України. 2005. № 15.5. С. 254–258.
5. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства [Текст] : навчальний посібник / Г.В. Савицька. 3-тє вид., виправл. і доп. К.: Знання, 2007. 668 с. (Вища освіта XXI століття).
6. Зінченко Н.В., Кравчук, Н.М. Управління прибутковістю підприємства [Текст] / Н.В. Зінченко, Н.М. Кравчук // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. Збірник наукових праць. 2011. № 30. С. 45–49.
7. Салига С.Я. Управління формуванням прибутку : монографія / С.Я. Салига, К.С. Салига, Є.Ю. Ткаченко. Запоріжжя: ЗЦНТЕІ, 2006. 282 с.
8. Історія економічних учень: Підручник: У 2 ч. Ч.1 / За ред. В.Д. Базилевича. 2-ге вид., випр. К.: Знання, 2005. 567 с.
9. Блонська В.І. Вдосконалення формування та використання прибутку підприємства [Текст] / В.І. Блонська, О.І. Вужинська // Збірник наукових праць Національного лісотехнічного університету України. 2008. № 18.1. С. 122–128.
10. Мочерний С.В. Економічна теорія [Текст]: навчальний посібник / С.В. Мочерний. 4-те вид., стереот. К. : Академія, 2009. 640 с.
11. Неоинституциональная экономическая теория [Текст]: Учебное пособие / Н52. Под ред. В.В. Разумова. М.: Финансовая академия при Правительстве РФ, 2005. 338 с.
12. Мардус Н.Ю. Теоретичні і методичні підходи до визначення прибутку підприємства у обліку і аудиті / Н.Ю. Мардус, А.О. Шкарлат // Глобальні та національні проблеми економіки, Електронне наукове видання Вип. 14. Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського, 2016. С. 966–970.